

Projekt:

OPREDELITEV POJAVA DEDIŠČINE

ZVOČNE ZNAČILNOSTI PLANINSKEGA POLJA

Pripravili:

Josip Korošec, Boštjan Perovšek, Dejan Vončina

Raziskovalni projekt »Opredelitev pojava dediščine« je od 2005. leta dalje v programu Instituta za konservatorstvo in restavracijsko Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Notranjskega muzeja v Postojni. Neposredno ga je narekovalo nenehno odkrivanje novih kakovosti in sestavin samega pojma dediščine ter vse večja kompleksnost pogojenosti njenega obstoja, pomena in zaščite. V procesih vztrajnega spreminjanja obstoječih razmerij se kaže tudi kot nadvse občutljivo področje, katerega lastnosti ogrožajo različni pogosto med seboj soodvisno povzročitelji. Praksa varstva namreč opozarja, da je stanje le teh odvisno od večjega števila dejavnikov. Zato pomeni sama opredelitev pojava dediščine hkrati z načinom prepoznavanja, vrednotenja in opredelitve tudi postopno uvajanje novih in prilagajanje veljavnih metod varstva njenemu dejanskemu bistvu.

Planinsko polje je bilo izbrano kot prvi prostor raziskav, ker je po predvidevanjih lahko dalo največ odgovorov na začetna temeljna vprašanja; namen namreč je, s pridobljenimi rezultati raziskave prispevati k valorizaciji učinkovitosti posameznih metod in samega sistema varstva predvsem na področju preventive in interventnih posegov. Po obsegu gre za po velikosti obvladljivo območje z umirjeno aktivnostjo prisotnih dejavnikov, območje, ki v zgoščeni obliki združuje dediščinske lastnosti podobne tistim v izrazitejših prostorih in katerega celovita ohranjenost kaže na ustvarjalno sožitje med njegovim naravnim in kulturnim delom ter na prepletanju z ostalimi vrednotami.

Členjenje metod in izpopolnjevanje orodij omogoča med ostalim tudi drugačno zaznavo in obravnavo tistega področja dediščine, ki je bilo varovano v preteklosti zgolj v svoji ekskluzivni izpričanosti. Med takšne vrste sodi tudi zvok kot značilna prvina izražanja določenega časa, kot področje prisotnosti in ustvarjalnosti vrste dejavnosti v določenem prostoru oziroma kot pokazatelj razvitosti in samoživosti njegovih nosilcev v preseganju ogroženosti, ki jo povzročajo različni dejavniki.

S tem namenom sta Institut za konservatorstvo in restavracijsko ZVKDS in Notranjski muzej v programu projekta »Opredelitev pojava dediščine« v letu 2006 dala stanje njegove ohranjenosti na Planinskem polju; to združuje namreč lastnosti kulturne krajine s krajinsko gradnjo naravnega okolja v celoto, ki se je s časom pretvorila v kakovost državnega pomena.

Zvok je kategorija, ki se razume in zaznava kot samostojni pojav ali kot sestavina drugačnih procesov. Toda hkrati je zvok nematerialna substanca, časovno omejena in različno ogrožena. Ohranjanje, varstvo in zaščita njegovih vrednot pomeni ustrežno umestitev v sistem nematerialne, nesnovne dediščine¹, ki nas lahko prestavi v zvočno aktivna in izginula okolja.

Pojmovno se deli področje zvoka kot raznoterost zvočnega nihanja, v štiri, med seboj bistveno različne vrste: ton, zven, šum, pok. Vse štiri so v t.i. zvočnem polju, s katerim se pojmuje prostor, v katerem prihaja do zvočnih pojavov. Tako mora biti tudi območje zajema in obdelave zvoka uglaseno oz. povezano s prostorom²; predmet obravnave morajo biti elementi

¹ Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO 2003

² Miroslav Adlešič, Svet zvoka in glasbe (2. knjiga), Svet žive fizike, Mladinska knjiga, Ljubljana 1964, p.p.657

naravnega in urbanega okolja, ker je le tako mogoče priti do pravih spoznanj o izvoru, oblikovanju, preoblikovanju in izginotju ali ohranitvi zvoka na določenem področju.

Polje obravnave obsega:

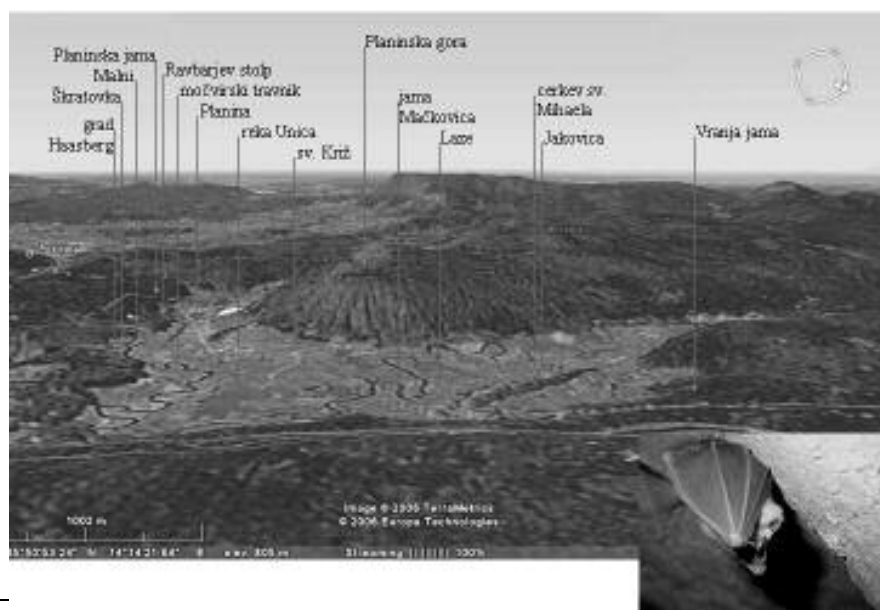
obči zvočni pojavi; ti niso neposredno povezani z določenim pojavom in jih ne proizvaja zgolj človek s svojo aktivnostjo in tudi niso le produkt naravnih pojavov. Primer: butanje - kot butanje vetra v okna (naravni pojav) ali butanje oken ali vrat (človekova aktivnost)

naravni zvočni pojavi; ti so neposredno vezani na določene pojave v naravnem okolju, ki so plod naravnih pojavov (veter, dež, sneg, voda, ogenj, krušenje kamnov, ...) ali jih povzročajo živali³.

zvočni pojavi človekove aktivnosti; ti so neposredno vezani na določene pojave, ki so plod človekove aktivnosti. Delimo jih lahko na zvočne pojave, ki jih povzroča človek s predmeti ali aktivnostmi, ki so plod civilizacijskega razvoja (obdelava materialov z ročnimi ali strojnimi orodji, elektronika, pripomočki, izdelki visokih tehnologij,...), trenutnega stanja na področju kulture (umetnostne in znanstvene aktivnosti, sistem verbalnega izražanja v medsebojnih kontaktih, ljudsko izročilo,...) in zvočne pojave, ki so lastne človeku, kot živemu bitju (dihanje, bitje srca, pretok krvi, premikanje po prostoru,...)

Pri zbiranju, razvrščanju in hranjenju zvočnega gradiva mora biti deležno posebne pozornosti spoznavanje zvočnih ekvivalentov. Pri tem gre za zvočne pojave različnih izvorov in kategorij, ki so si po opravljeni analizi podobni oz. medsebojno primerljivi. V tem primeru so to zvokovne asociacije in podobnosti zvokov⁴.

Zvok je prvina določenega prostora in časa, ne zgolj zaradi svoje prisotnosti, temveč kot odraz delovanja in spreminjanja razmerij znotraj in zunaj opazovanega območja; del zvoka prihaja, vdira tudi iz širšega območja v opazovano. Zvok eksistira tudi kot soustvarjalec lastnosti in sooblikovalec značilnosti ter posebnosti nekega obravnavanega območja, v našem primeru Planinskega polja. Posnet je bil na lokacijah okoli gradu Haasberg, pri bruhalniku Škratovka, v zaselku Malni, kjer so včasih delovali mlini, ob izviru Unice, v Planinski jami, Vranji jami, jami Mačkoviča, pri Ravbarjevem stolpu, na Planinski gori, v okolici Jakovice, na samem Planinskem polju in v naselju Planina. Povezovanje med lokacijami omogoča

Mesta snemanja zvoka, foto: Google
Veliki podkovnjak (*Rhinolophus ferrumequinum*) Planinska jama, foto: Slavko Polak

³ M. Adlešič, pp. 356-362
⁴ M. Adlešič, pp. 710-718

oblikovanje geometrije prostora širjenja zvoka in njegovo prepletanje z drugimi sestavinami.

Obravnavanje zvoka zahteva interdisciplinarnost, saj gre kljub njegovi nesnovnosti za prepletanje obeh področij dediščine; materialne in nematerialne. Ker je potrebno zajemati fenomen celotnega obravnavanega prostora, tako naravne pojave, kot aktivnosti človeka, je potrebno izhajati iz vrednot, ki jih ima ta prostor. Za njegovo zaznavo, obravnavo in hranjenje je treba izdelati tudi ustrežni sistem, v katerega je mogoče umestiti pridobljeno gradivo in vzpostaviti kriterije, po katerih bi posamezne vrste zvokov dobile status dediščine. Prav tako bo pomembno določiti temeljno terminologijo in zbirati misli in raziskave o zvoku v njegovem časovnem sosledju. V kasnejšem procesu prezentacije zbranega gradiva je naloga ustrezne institucije, da predstavi in interpretira rezultate. Ta je možna v muzejski stavbi na klasični način ali s postavitvijo virtualnega prostora, ki omogoča prostorsko zvočno in slikovno prezentacijo.

Z razvrščanjem arhivskega zvoka v sozvočni niz lahko nastajajo zvočno šumske kompozicije, ki zaživijo kot nove estetske forme; stari zvoki kot nosilci informacij minulega obdobja tako postanejo osnova ali vsaj sestavni del sodobnemu umetniškemu delu, ki kot tako predstavlja element informacij sodobnega časa. S takim načinom se hkrati dokazuje povezanost preteklosti s sedanostjo.

Planinsko polje je naše najbolj tipično kraško polje in z vidika najrazličnejših strok (geologija, geomorfologija, geografija, hidrologija, krajinska arhitektura, varstvo dediščine ipd.) izjemen naravni pojav ne le nacionalne vrednosti, pač pa tudi naravna dediščina celotnega človeštva. Po splošnem mnenju strokovnjakov je Planinsko polje svetovno znan primer idealnega pretočnega kraškega polja z veliko gostoto klasičnih kraških pojavov v dnu, na obrobju in v

Detajl iz jame (Planinska jama), foto: S. Polak
Jamska mokrica (Titanethes albus), foto: S. Polak
Planinsko polje, foto: S. Polak

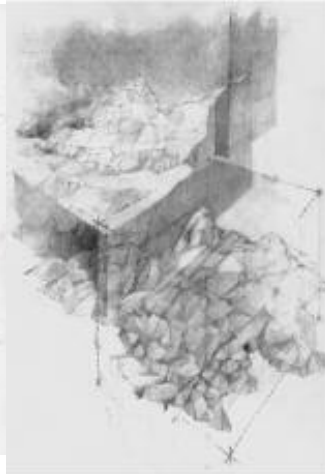
Travniška morska čebulica (scilla litardierei),
foto: A. Seliškar
Avio posnetek Planinskega polja, foto: T. Meze
Meze
Meandri reke Unice, foto: T. Meze
Srna (Capreolus capreolus), foto: S. Polak
Snemanje zvoka v Planini, foto: J. Korošec

širšem zaledju. Glede na večstoletno zgodovino preučevanja krasa v Sloveniji, vse od Valvasorja naprej, lahko govorimo celo, da je »locus classicus« za nekatere kraške pojave. Zaradi naravnih posebnosti in svojevrstnega delovanja naravnih procesov ter prizadevanj mnogih generacij domačinov za sonaravno gospodarjenje s prostorom pa je tudi izjemna kulturna krajina.

Planinsko polje je del kraškega porečja Ljubljance in hkrati najbolj severozahodno v vrsti kraških polj njenega sistema. Leži na nadmorski višini 447 metrov. Površina polja znaša 11 km², 6 km dolga daljša os polja teče v dinarski smeri. Na tem prostoru se stekata kraka rek porečja Ljubljance in sicer reke Pivke ter vode iz Cerkniškega polja. Reki se združita v Planinski jami, ki slovi kot svojevrsten primer podzemeljskega stekanja rek. Vode teh rek, ki izpod osupljivega zatrepa pred Planinsko jamo privrejo na dan, se od tu dalje imenujejo reka Unica. Polje ima izrazito pritočno stran s čudovitimi izviri pred samo jamo ter močnima pritokoma Malenščico in hudournu Škratovko. Reka je v tisočletjih z naplavinami uravnala Planinsko kotlino v slikovito in nadvse tipično kraško polje. Zaradi tako nastalega dna polja Unica meandira v velikih okljukih, zato je njen tok kar trikrat daljši približno 18 km kot Planinsko polje.

Posebej izraziti so južni, zahodni in severozahodni rob polja z izviri, ter vzhodni in severovzhodni rob s kopico ponorov. Polje nima površinskih pritokov, temveč vodo dobiva iz pravih kraških izvirkov. Poplave na Planinskem polju so postale del življenja ljudi, ki živijo ob njem. Ko pretok Unice pri gradu Haasberk preseže 60 m³/s, ponori ne morejo požirati vode. Unica prestopi bregove in se razlije po polju. Poplave se pojavljajo večkrat na leto, pogostejše so v pozni jeseni in zgodnji pomladi, ter trajajo do nekaj dni. Zaradi vsakoletnih poplav je dno polja bolj ali manj naravno travišče v glavnem tipa močvirskega travnika z

Dokumentarne risbe:
lito-bio-atmosfere, foto: J. Korošec
lipov cvet, foto: J. Korošec
vzorcev naravnega kamna, foto: J. Korošec
kosec, foto J. Korošec

nekaterimi rastlinskimi posebnostmi: travniška morska čebulica, modre sibirske perunike, rdeče zdravilne strašnice, rožnati ilirski mečki, če omenimo le take, ki dajejo barve celim travnikom. Ti pa gostijo tudi številne ptice, dnevne metulje ter celo 110 vrst polžev in školjk. V številnih jamah na Planinskem polju živi bogato podzemeljsko živalstvo. Najbolj značilen primer je človeška ribica.

Izhajajoč iz konservatorskih in ostalih strokovnih rezultatov ter sugestij mednarodnih priporočil in pravnih določil⁵, se raziskovalna naloga, ko postopno odkriva posamezna dejstva, predvsem usmerja v področje povezanosti med snovnim in nesnovnim ter med naravnim in kulturnim. Gre za temeljno kakovost in moderatorko obstoječih procesov. Največ izrazitih nosilcev tovrstnih lastnosti varovanega območja se nahaja v jugozahodnem kotu Planinskega polja, tam kjer so se zaradi morfologije reliefa in hkrati strategije delovanja dejavnosti zgostile, medtem ko se v ostala območja skladno s krajinsko podobo širijo ter dovoljujejo naravnim pojavom še večjo samostojnost.

Tako je v dialogu med trgom Planino, urbanistično organizirani v dveh vzporednicah ob magistralni cesti, in gradom Haasbergom, zgodovinsko in ekonomsko pogojenim kompleksom⁶, nastal funkcionalni in imaginarni trikotnik, v katerega okvir so ujeti vsi ključni dejavniki obeh aglomeracij. Prisotnost reke Unice, nekakšnega pasu, ki ga tvori predvsem narava s svojimi pojavi, predstavlja med njima mejo in hkrati enakovredno sestavino krajine⁷. Morfološko je Planino, v srednjem veku imenovano Alben, ustvaril promet, temeljna dejavnost starodavne cestne povezave ljubljanskega in postojnskega ter širšega jugozahodnega območja. Pred zahtevnim prelazom »Postojnska vrata« pa se deli še na staro jamborno domnevno rimsko pot proti Predjami, Nanosu in Primorski ter ono, ki se od haasberškega gradu usmeri proti Uncu, Rakeku in Cerknici.

Zaključno točko trikotnika predstavlja ohranjen v tlorisu okrogel Ravbarjev stolp, ostanek srednjeveškega dobro utrjenega Malega gradu. Umeščen nad vhod v Planinsko jamo je po različnih lastnikih nazadnje pripadal haasberškemu gospostvu. Prav to pa je v kulturnem pomenu najizrazitejša sestavina Planinskega polja.

⁵ Expert meeting on community involvement in safeguarding intangible cultural heritage: Towards the implementation of the 2003 convention (13-15 March 2006, Tokyo), Intangible Heritage Section, UNESCO 2006

Miroslav Adlešič, Svet zvoka in glasbe (2. knjiga), svet žive fizike, zbirka Priroda in ljudje, Mladinska knjiga, Ljubljana 1963

⁶ Nataša Štupar – Šumi, Dvorec Planina (Haasberk) pri Rakeku, Varstvo spomenikov 28, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1986, pp. 89-100

⁷ Vodno bogastvo Slovenije, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Agencija RS za okolje, Ljubljana 2003

Lavirana risba, foto: Franz Kurz,
Haasberg skozi čas, foto: M. Korošec,
Haasberg danes-detajl, foto: M. Korošec

Avio posnektek JV dela Planinskega polja, foto: T. Meze
grad Haasberg, foto: B. Perovšek
grad Haasberg, foto: M. Korošec

Kot dejanska opora stavbni in parkovni arhitekturi, je bila vsebinska povezava oddaljenih točk v organiziran sistem. Prav v njem sta se kljub ekstravaganci arhitekture humanizirali obe komponenti, naravna in umetna, v harmonično celoto. Tako je ostenje grajskega poslopja lahko varovalo vso posebnost aristokratskega življenja, ki pa se je navzven kazalo prav zaradi premišljenega in nenehno dopolnjevanega odnosa, do okolja splošno sprejemljivo; npr. voda, usodna sestavina razvitih ambientov je poleg svoje naravne podobe obogatene s kraškimi pojavi torej slikovitim videzom, vlago in šumom zadovoljevala gospodarsko dejavnost mline, žage i.p. tudi z energijo. Tisto kar je vrtna ustvarjalnost načrtovala z domišljijo, kot so razgibanost parterjev ali posameznih kamnitih tvorb itd. je prostor sam po sebi zagotavljal. Pozabiti ne kaže na okolje, ki je z vegetacijo in favno ne le obrobilo, temveč vstopalo v grajsko območje in svojo prisotnost dokazovalo tudi z nesnovno vsebino. Fizično povezanost med objekti ustvarjenega sistema in trgom Planina pa je omogočala pravokotno na os speljana cesta proti naselju in tista prilagojena obrobju doline proti nekdanjim gospodarskim poslopjem, Malnom in dalje.

Manj geometrijsko strogo pa enako prijazno so na vzpetinah in terasastem robu umeščena ruralna naselja Laze in Grčarevec ter Jakovica, zaselki in posamezne kmetije.

Opisane, nekatere le delno ohranjene vrednote, ki skupaj tvorijo kulturno sestavino dediščine, s svojo prisotnostjo ne ogrožajo narave in njenega obstoja. Še več z raziskavami se je izkazalo, da se na Planinskem polju predstavljajo enakovredno oboji in dokazujejo pomembnost sožitja v takšnem prostoru kot kakovost, ki jo je treba varovati. Podobno kot je treba varovati tudi tiste vrednote, ki jih zajema pojem nesnovne dediščine, kljub temu da vsaj pri nas to področje šele vstopa v kompleksnejšo strokovno obravnavo. Tako je s posnetki zvoka na Planinskem polju začeta analiza o njegovi prvinski prisotnosti, o vrstah njegove pojavnosti in o vlogi, ki jo ima kot pokazatelj razmerij med posameznimi nosilci pa tudi stopnje ogroženosti, predvsem tisto, katero povzroča okolje zunaj obravnavanega območja.

Nedvomno pomeni sistematično snemanje zvoka način dokumentiranja določene dobrine dediščine in tudi obliko ohranjanja njenih nesnovnih lastnosti. Obenem pa je orodje, ki lahko izrazi te prispeva k preventivi in pomaga pri posegih zaščite. Še več, obstoječe razmere in tiste, ki se predvidevajo v prihodnosti, narekujejo popolnejšo izrabo razsežnosti zvoka tudi za splošne namene varstva.

Toda v stanju obravnavanega varovanega območja se nedvomno odraža poleg ustvarjalnosti in razvoja v preteklosti ter kulturnih in civilizacijskih dokazov simbioze človeka in narave tudi zametek drugačne, posebne ogroženosti; ogroženosti, katera lahko kakovost dobrin in znamenitosti spremeni zgolj v spomin, ki ne bo več pobuda časovnemu sožitju in ne dejstvo prepoznavnosti. Namreč poleg klasičnih vrst naravnih in drugih nesreč- potresi, poplave, plazovi, požari in druge nesreče- obstaja dejanska nevarnost globalnih vrst kot so: klimatske spremembe, demografska širitev in negativni civilizacijski razvoj. Gre za pojave pred katerimi je mogoče blažiti posledice njihove ogroženosti z novimi vsebinami v splošnem izobraževanju, z intenzivnim usposabljanjem in aktivnim izpopolnjevanjem za ukrepanje pred nevarnostmi; hkrati kaže nadgraditi obstoječo prakso varstva z večjim poudarkom na preventivi, drugačnimi razmerji znotraj strokovnih posegov in bolj premišljeno prezentacijo ter večjo povezanostjo z dejavnostmi, ki so usposobljene za zaščito pred naravnimi in drugimi nesrečami; in končno je treba z novo zakonodajo in podzakonskimi akti ter predpisi, ki ji sledijo in jo dopolnjujejo, izhajati iz dejanskega pojma in pojavnosti dediščine, njenega pomena in stanja, skratka dejstvi, ki jo tvorijo, tako, da bodo tudi sami prispevali k njenemu ohranjanju, varstvu in zaščiti.

Literatura:

Tanja Žigon: Planinsko polje, založba Tuma d.o.o., Ljubljana, 1997

- Rado Smerdu: Planinsko polje kot del najpomembnejše dediščine Slovenije, Varstvo narave št. 12, Ljubljana, 1979
- Slavko Polak: Opazovanje ptic, Priročnik za opazovanje ptic na izbranih območjih Notranjske, krasa in obale, Postojnska jama, turizem d.d., Postojna, 2006
- Drago Kolenc: Dober dan, Krpanova dežela, Notranjsko kraški regionalni zavod za turizem Postojna in Postojnska jama, turizem d.d., Postojna, 2006
- Pobuda za zaščito Planinskega polja Slovenskega geološkega društva in Geomorfološkega društva Slovenije